

УДК 351: 631.1

Д. А. Міщенко,
д. держ. упр., професор, професор кафедри маркетингу,
Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0003-0278-7209

Л. О. Міщенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Університет митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0002-0163-0763

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.15—16.87

ПІСЛЯВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТА ПРІОРИТЕТИ

D. Mishchenk,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Marketing, University of Customs and Finance
L. Mishchenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Marketing, University of Customs and Finance

POST-WAR RECONSTRUCTION OF AGRICULTURE IN UKRAINE:
MAIN PRINCIPLES AND PRIORITIES

У статті зазначено, що в результаті бойових дій Україна зазнає величезних людських жертв і страждань, крім того, конфлікт призвів до серйозних втрат в аграрному та тваринницькому секторі, а також до знищення сільськогосподарських активів, що в свою чергу, суттєво погіршує ситуацію у сфері продовольчої безпеки як в Україні, так і у всьому світі. Наголошується, що проблеми українського сільського господарства не зникнуть і після завершення війни: зруйнована інфраструктура, брак кваліфікованої робочої сили, сільськогосподарської техніки та обладнання, паливно-мастильних матеріалів, добрив, насінного фонду, нестача коштів і т.д. все це обумовлює необхідність вже зараз починати розробляти заходи щодо відновлення та розвитку вітчизняного сільського господарства. Констатовано, що досягнення позитивних результатів за програмами післявоєнної відбудови, які реалізовувалися в різних країнах в останні десятиріччя вимагало наявності безпечного середовища (завершення військових дій), стратегічного бачення та сильного лідерства. Наголошено, що значна увага при розробці програми відновлення вітчизняного сільського господарства повинна приділятися питанням активізації приватних інвестицій в малі та середні підприємства й створення нових робочих місць на селі для людей, що втратили роботу під час війни, для мігрантів, що повертатимуться, та для демобілізованих військовослужбовців. Для кращого розуміння можливих напрямів відновлення вітчизняного сільськогосподарського виробництва запропоновано звернутися до закордонного досвіду вирішення подібних ситуацій, зокрема післявоєнного відновлення на Балканах. Визначено, що для відновлення Балканських країн використовували низку програм серед яких в контексті сільського господарства слід виділити SAPARD та OBNOVA. Перша — це програма ЄС для країн Східної і Центральної Європи, спрямована на розвиток сільського господарства і загалом сіл. Програма була спеціально адаптована для Боснії і Герцеговини як перехідний етап між гуманітарною допомогою і довгостроковими проектами відбудови, і передбачала, зокрема, постачання матеріалів та обладнання. Друга програма спрямована на відбудову інфраструктури та повернення біженців.

The article states that as a result of hostilities, Ukraine is experiencing huge human casualties and suffering, in addition, the conflict has led to serious losses in the agricultural and livestock sectors, as well as to the destruction of agricultural assets, which, in turn, significantly worsens the situation in the field of food security both in Ukraine and throughout the world. It is emphasized that the problems of Ukrainian agriculture will not disappear even after the end of the war: destroyed infrastructure, lack of skilled labor, agricultural machinery and equipment, fuel and lubricants, fertilizers, seed fund, lack of funds, etc. all this determines the need to start developing measures for the restoration and development of domestic agriculture now. It was established that the achievement of positive results under the post-war reconstruction programs implemented in various countries in recent decades required the presence of a safe environment (end of hostilities), strategic vision and strong leadership. It was emphasized that considerable attention should be paid to the activation of private investments in small and medium-sized enterprises and the creation of new jobs for people who lost their jobs during the war, for returning migrants, and for demobilized military personnel when developing a program for the recovery of domestic agriculture. For a better understanding of possible directions for the restoration of domestic agricultural production, it is suggested to turn to foreign experience in solving similar situations, in particular, post-war reconstruction in the Balkans. It was determined that a number of programs were used to restore the Balkan countries, among which SAPARD and OBNOVA should be highlighted in the context of agriculture. The first is an EU program for the countries of Eastern and Central Europe aimed at the development of agriculture and villages in general. The program was specially adapted for Bosnia and Herzegovina as a transitional phase between humanitarian aid and long-term reconstruction projects, and included, in particular, the supply of materials and equipment. The second program is aimed at rebuilding infrastructure and returning refugees.

Ключові слова: сільське господарство, бойові дії, післявоєнне відновлення, підтримка, допомога, фінансування.

Key words: agriculture, hostilities, post-war reconstruction, support, aid, financing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Бойові дії, що тривають в Україні завдають величезних збитків українському сільському господарству і спричиняють суттєві втрати в секторі, який можна і потрібно починати відновлювати прямо зараз, щоб скоротити потребу в зовнішній допомозі та зупинити міграцію. Крім величезних людських жертв і страждань, конфлікт призвів до серйозних втрат в аграрному та тваринницькому секторі, а також до знищення сільськогосподарських активів, що в свою чергу, обумовлює тяжку кризу, яка наразі спостерігається на світових продовольчих ринках та посилює інфляційний тиск на світове сільське господарство загалом. Ціни на продовольчі товари реагують на скорочення поставок з України та на обмеження імпорту російських товарів. У 2021 році Україна та Росія забезпечили близько 21% світового експорту пшениці. Інші сільськогосподарські культури українського експорту, на поставки яких вплинула війна, це зокрема: ріпак, кукурудза, ячмінь, гречка, жито, насіння соняшнику.

Українському сільському господарству була нанесена безпрецедентна шкода, як на рівні національної економіки, так і на рівні глобальної продовольчої безпеки. Загальна вартість основних фондів агросектору України (включаючи сектори виробництва та переробки) за оцінкою FAO становить 29 мільярдів доларів США. Потенційну пряму шкоду сільськогосподарським

активам FAO оцінює у 6,4 млрд доларів США (включаючи зруйновану зрошувальну інфраструктуру, зерносховища, сільськогосподарську техніку та інше обладнання, портову інфраструктуру, теплиці, втрачені посіви, поголів'я худоби та зруйновані переробні заводи) і ця цифра постійно зростає, адже бойові дії тривають.

Проблеми українського сільського господарства не зникнуть і після завершення бойових дій: зруйнована інфраструктура, брак кваліфікованої робочої сили, сільськогосподарської техніки та обладнання, паливно-мастильних матеріалів, добрив, насінного фонду, нестача коштів і т.д. все це обумовлює необхідність вже зараз починати розробляти заходи щодо відновлення та розвитку вітчизняного сільського господарства після завершення війни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання щодо післявоєнного відновлення України, його основних напрямів, джерел фінансування тощо, вже перебувають у полі зору як вітчизняних, так і закордонних фахівців, зокрема свої праці цим проблемам присвятили Айхенгрін Б. [1], Богдан Т. [2], Бекер Т. [1], Ведер ді Мауро Б. [1], Городніченко Ю. [1], Гурієв С. [1], Джонсон С. [1], Милованов Т. [1], Пилипенко Я. [4], Рогофф К. [1], та багато інших науковців. Віддаючи належне високому рівню досліджень зазначених вчених,

слід відзначити, що існуючі публікації основну увагу приділяють пошуку шляхів відновлення економіки України загалом, не акцентуючи увагу на такій важливій її частині як сільське господарство.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є визначення основних підходів до організації післявоєнного відновлення сільського господарства в Україні з урахуванням досвіду програм післявоєнної реконструкції, які впроваджувалися в різних країнах в останні десятиріччя.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вітчизняне сільське господарство відіграє ключову роль як в економіці нашої країни, так і у глобальному вимірі підтримки продовольчої безпеки, забезпечуючи експорт основних сільськогосподарських культур (пшениця, кукурудза, олійні культури).

За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) зараз може постраждати близько 4-5 млн га українських сільськогосподарських угідь. Загалом підраховано, що 10,5 тисяч, або 18,6% усіх підприємств країни розташовані в регіонах, які безпосередньо постраждали від бойових дій. Збитки визначаються FAO як повністю або частково знищені матеріальні активи та запаси, тоді як втрати розраховуються з огляду на втрачену можливість виробництва продукції та втрачені доходи внаслідок війни.

Додаткові очікувані економічні втрати від війни у 2022 році оцінюються приблизно в 22 мільярди доларів США. Збитки, про які повідомлялося на даний момент, мали значні наслідки для усього ланцюжка постачання харчових продуктів: від процесу постачання необхідних ресурсів та обладнання до процесу виробництва, зберігання, розподілу та роздрібної торгівлі продуктами харчування:

- пошкодження та викрадення сільськогосподарської техніки, обладнання, у тому числі пошкодження від мінування сільськогосподарських угідь;
- втрата поголів'я сільськогосподарських тварин внаслідок невібіркових обстрілів та/або навмисного вбивства;
- пошкодження сільськогосподарських науково-дослідних установ;
- пошкодження елеваторів;
- крадіжка зерна, пошкодження суден, які очікували на завантаження зерном;
- зруйновані продовольчі склади;
- пошкоджене, призупинене або обмежене виробництво на багатьох сільськогосподарських та продовольчих підприємствах;
- численні зруйновані та пограбовані продовольчі магазини у всіх постраждалих від війни регіонах [6].

Витрати на відновлення сільського господарства України, швидше за все, перевищать попередні оцінки FAO. Це обумовлено складністю української продовольчої системи та втратою мільярдів доларів експортних надходжень. Також обстріли неокупованих територій продовжують руйнувати сільськогосподарську інфраструктуру та порушувати ланцюги постачання. Вже

зараз існує нагальна потреба у плануванні відновлення українського сільського господарства [5;6].

Експерти FAO виділили 6 орієнтовних пріоритетних напрямків:

1) Підтримка сільських домогосподарств, доходів споживачів та продовольчої безпеки. Урядові зусилля мають бути спрямовані на підтримку попиту на продовольство. Українським сільськогосподарським товаровиробникам знадобляться інвестиції, підтримка у вигляді відповідних грантів, сільськогосподарські ресурси (насіння, добрива, племінна худоба, птиця тощо). З боку попиту, враховуючи різке падіння доходів споживачів, скорочення споживання через відтік біженців, надзвичайно важливим є впровадження цільових соціальних програм, програм продовольчої допомоги, програм місцевих закупівель та шкільного харчування.

2) Підтримка ліквідності сільськогосподарських товаровиробників та доступ до фінансування. Через порушення експорту сільськогосподарської продукції та внутрішніх ланцюгів постачання українські агровиробники стикаються з проблемами в частині реалізації запасів торішнього врожаю. Отже, зростають ризики щодо фінансування сільського господарства. Таким чином, пайові кредитні гарантії (для фермерських господарств) або зустрічні гарантії (для невеликих фермерських господарств та домогосподарств) можуть стати важливим інструментом для зниження ризиків кредитування сільського господарства.

3) Розмінування. За даними ООН, Україна є однією з найбільш замінованих країн світу, ще починаючи з 2014 року. За останніми оцінками Асоціації саперів України, близько 83 000 км² зараз можуть бути забруднені різними типами мін. Враховуючи витрати на розмінування в Кувейті та Хорватії у 1990-х роках, зусилля з розмінування в Україні за оцінкою FAO могли б коштувати більш ніж 10 мільярдів доларів США.

4) Підтримка постачання основних сільськогосподарських ресурсів. Внаслідок порушення ланцюга поставок або фізичного пошкодження зерносховищ та ферм у сільськогосподарських підприємств можуть виникнути проблеми із закупівлею основних ресурсів, насіння, племінної худоби та птиці.

5) Компенсація за втрачені активи. Оскільки фермери та власники агробізнесу в Україні часто не страхують свої активи або наявне страхування не покриває ризики, пов'язані з війною, то відшкодування збитків, завданих виробничим потужностям або втраченим доходам, може стати важливим інструментом підтримки їх діяльності.

6) Підтримка доступу до експортних ринків. Тимчасову втрату Україною своїх традиційних ринків в Азії, на Близькому Сході та Африці потрібно буде негайно компенсувати, швидше за все, за рахунок зняття торгових обмежень та глибшої ринкової інтеграції з ЄС та іншими західними країнами.

Загалом партнери FAO з міжнародних фінансових установ (Світовий банк, ЄБРР) вже пообіцяли надати Україні 3 та 2 мільярди доларів США відповідно до потреб відновлення. Проте очевидно, що фактична потреба у засобах відновлення та інвестицій у вітчизняне сільське господарство набагато перевищить попередні оцінки [5; 6].

Програми післявоєнної реконструкції, які впроваджувалися в різних країнах в останні десятиріччя, засвідчили, що досягнення позитивних результатів цих програм вимагає наявності, перш за все, безпечного середовища (завершення військових дій), стратегічного бачення та сильного лідерства [3].

Значна увага при розробці програми відновлення у сільському господарстві повинна приділятися питанням активізації приватних інвестицій в малі та середні підприємства й створення нових робочих місць на селі для людей, що втратили роботу під час війни, для мігрантів, що повертатимуться, та для демобілізованих військовослужбовців [2].

Для кращого розуміння можливих напрямів відновлення вітчизняного сільськогосподарського виробництва можна звернутися до закордонного досвіду вирішення подібних ситуацій, зокрема післявоєнного відновлення на Балканах.

З кінця 1990-х років основну роль у процесах підтримки миру та післявоєнної відбудови Балканських країн відігравав ЄС, який започаткував Процес Стабілізації та Асоціації з метою досягнення стійкого миру в регіоні та підготовки цих країн до членства в ЄС.

Після завершення військових дій стало очевидним, що постраждалі країни потребують масштабного фінансування для інвестування в зруйновану та застарілу інфраструктуру, у ключові сфери виробництва, а також у модернізацію державного управління.

Оскільки внутрішні ресурси у виснажених війною країнах були обмеженими, то такі потреби вимагали реакції світового співтовариства.

За підписанням Дейтонської угоди в листопаді 1995 року на Світовий банк і ЄБРР було покладено обов'язок із розробки програми реконструкції Боснії і Герцеговини, джерелом фінансування якої стала безвідшкодована допомога міжнародних донорів в сумі \$5 млрд на період 1996-1999 роки.

У перші роки післявоєнного відновлення обсяги міжнародної допомоги розвитку для Боснії і Герцеговини перевищували 20% ВВП. Обсяги такої допомоги в розрахунку на душу населення коливалися від \$140 до \$279.

Фінансовий пакет від міжнародних донорів для Боснії і Герцеговини включав офіційні гранти, пільгові позики, а також схеми із включенням приватного сектору.

Гранти стали домінуючою формою офіційної допомоги розвитку, а їх сума до 2005 року досягла \$5,95 млрд (частка в міжнародному фінансуванні — 82%).

Загалом у період відбудови в Боснії і Герцеговині діяло 11 тактичних груп, кожною з яких керував певний донор. Світовий банк очолював тактичну групу з питань економічної політики і не мав значного впливу на діяльність інших груп.

З часом було засновано Офіс високого представництва як керуючий орган із повноваженнями щодо впровадження програм міжнародної економічної допомоги [4].

Діяльність такого Офісу частково зняла проблему координації міжнародної допомоги, але її побічними наслідками стали відстороненість і низька відпові-

дальність національних органів влади за результати впровадження заходів із відбудови економіки [2].

Для відновлення Балканських країн використовували низку програм серед яких в контексті сільського господарства слід виділити SAPARD та OBNOVA. Перша — це програма ЄС для країн Східної і Центральної Європи, спрямована на розвиток сільського господарства і загалом сіл. Програма була спеціально адаптована для Боснії і Герцеговини як перехідний етап між гуманітарною допомогою і довгостроковими проектами відбудови, і передбачала, зокрема, постачання матеріалів та обладнання. Друга програма спрямована на відбудову інфраструктури та повернення біженців.

Пріоритети і завдання післявоєнної відбудови України мають тісно пов'язуватися із завданнями інтеграції до ЄС. За прикладом Балканських країн Україні та ЄС варто гармонізувати програму післявоєнної реконструкції із завданнями повноправного членства в ЄС та поширити на Україну європейські програми перед-вступної підготовки.

Таким чином, програма післявоєнної реконструкції для України мала б передбачати застосування спеціальних інструментів відновлення і модернізації сільськогосподарського виробництва, як однієї з ключових сфер для генерування потоку доходів і збільшення зайнятості населення.

Саме такий підхід гарантуватиме створення механізмів самопідтримуючого економічного зростання та генерування нових робочих місць на селі у післявоєнній економіці.

Практична реалізація такої цільової установки передбачає, перш за все, наявність джерел дешевого кредитування сільськогосподарських підприємств для закупівлі основних фондів, технологій, управлінських ноу-хау і т.п.

Досвід Балканських країн також засвідчив, що важливим питанням, яке потребувало вирішення на початку реконструкції було створення Агентства з управління міжнародною допомогою, що забезпечувало координацію дій донорів і національних органів [2].

Велике розмаїття потенційних джерел допомоги та масштабність проблеми відновлення сільськогосподарського виробництва в Україні після завершення війни теж актуалізує питання створення спеціального органу (агенції, офісу), що має координувати донорів, та бути єдиною точкою комунікації для української влади у питаннях відновлення сільського господарства, постраждалого в результаті бойових дій.

Крім того, створення такого органу сприятиме зменшенню бюрократичних перепон, мінімізації можливого політичного впливу, залученню нових мотивованих кадрів з високими моральними якостями. Ця інституція повинна бути створена на конкретний строк та мати чіткий термін припинення своєї діяльності, наприклад дату вступу України до ЄС, що дозволить створювати багаторічні капітальні програми. До її функцій має бути віднесено взаємодію з донорами і погодження графіку надходження міжнародної допомоги, участь у формуванні програми пост-воєнної реконструкції, практичні заходи з реалізації певних проектів і видів діяльності.

У стратегічному плані основною місією такого інституту має бути узгодження термінових нагальних потреб країни із довгостроковим баченням шляхів розвитку національного сільського господарства та отримання стійких результатів від реалізації програм міжнародної допомоги.

Україні доведеться координувати різні програми відновлення, налагодити звітність, комунікацію та відповідальність за їхню реалізацію. Бо вже зараз ми бачимо, що проектів та фондів буде декілька навіть на державному рівні. Що вже говорити про місцеві ініціативи. Програма післявоєнної відбудови сільського господарства України має бути узгодженою із завданнями членства в ЄС.

Також досвід Боснії і Герцеговини нагадує нам, щоб потрібно мислити стратегічно: не тільки про сьогодні й завтра, а на десятиліття вперед. І розбудовувати інституції, а не лише інфраструктуру.

Ключовими умовами надання Україні міжнародної допомоги на відновлення сільськогосподарського виробництва мають бути наступні:

- ресурси повинні надаватися досить швидко, у відповідності з існуючими потребами;
- повинен відбуватися контроль за використанням наданих ресурсів, що забезпечить їх раціональне спрямування та сприятиме прогресу у боротьбі з корупцією;
- надання переваги у структурі фінансової допомоги не кредитним ресурсам, а грантовим коштом, що зменшить тиск на економіку постраждалу внаслідок війни та скоротить ризик боргової кризи у майбутньому;
- необхідно налагодити ефективну координацію між надавачами ресурсів та уповноваженими органами, які відповідатимуть за їх використання;
- адміністрування коштів спрямованих на відновлення українського сільськогосподарського виробництва слід покласти на спеціально створений орган, агентство, яке буде незалежним у своїй безпосередній діяльності, але звітуватиме багатостороннім, двостороннім та неурядовим донорам;
- безумовно необхідним є узгодження програм відновлення з довгостроковими цілями розвитку сільського господарства в Україні, що сприятиме максимальному ефективному використанню виділених коштів [1].

ВИСНОВКИ

Серед основних завдань відновлення сільського господарства у післявоєнний період мають бути: прискорене досягнення колишнього рівня виробничих потужностей після періоду різкого скорочення капіталовкладень у сільське господарство, яке серйозно постраждало внаслідок війни; сприяння відновленню систем забезпечення продовольством, зокрема, допомагаючи створювати недоторканні запаси продовольства та насіння; забезпечення повного доступу до ринків ЄС та Великої сімки, що допоможе виробникам інтегруватися у світові торгові ланцюги та наростити експорт; повноправне членство в ЄС, це надасть Україні доступ до структурних фондів Європейського Союзу, що буде суттєвою підтримкою; подальша дерегуляція та лібералізація в економіці; налагодження логістичних маршрутів в західному напрямку; перехід від експорту сировини до переробки в тих галузях сільського господарства, які дають найбільшу експортну виручку.

Література:

1. Бекер Т., Айхенгрін Б., Городніченко Ю., Гурієв С., Джонсон С., Милованов Т., Рогофф К., Ведер ді Мауро Б. Нарис про відбудову України. Centre for Economic Policy Research. URL: <https://cepr.org/sites/>

default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf (дата звернення: 22.06.2022).

2. Богдан Т. Післявоєнна відбудова: уроки з досвіду Балкан. Бізнес Цензор: веб-сайт. URL: <https://biz.censor.net/m3330248> (дата звернення: 28.05.2022).

3. Обзор состояния сирийских фермеров свидетельствует о необходимости срочного восстановления сельского хозяйства. Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций: веб-сайт. URL <https://www.fao.org/news/story/ru/item/878603/icode/> (дата звернення: 27.05.2022).

4. Пилипенко Я. Відбудувати все: як країні відновлюватися після війни. Трансперенсі Інтернешнл Україна: веб-сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/blogs/vidbuduvaty-vse-yak-krayiny-vidnovlyuvalysya-pislyavijny/> (дата звернення: 29.05.2022).

5. Попередня оцінка FAO повоєнних інвестиційних потреб для відновлення сільського господарства України. Дніпропетровське інвестиційне агентство (ДІА): веб-сайт. URL: <https://dia.dp.gov.ua/poperednya-ocinka-fao-povoyennix-investicijnix-potreb-dlya-vidnovlennya-silskogo-gospodarstva-ukra%20d1%97ni/> (дата звернення: 29.05.2022).

6. Попередня оцінка від FAO збитків, спричинених війною для українського агросектору. UkraineInvest: веб-сайт. URL: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/26-05-22/> (дата звернення: 29.06.2022).

References:

1. Becker, T. Eichengreen, B. Horodnichenko, Y. Guriev, S. Johnson, S. Mylovanov, T. Rogoff, K. and Vedder di Mauro, B. (2022), "Essay on the reconstruction of Ukraine", Center for Economic Policy Research, available at: https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf (Accessed 28 June 2022).

2. Bohdan, T. (2022), "Post-war reconstruction: lessons from the experience of the Balkans", Biznes Tsenzor, available at: <https://biz.censor.net/m3330248> (Accessed 28 May 2022).

3. Food and Agriculture Organization of the United Nations (2022), "A review of the condition of Syrian farmers indicates the urgent need to restore agriculture", available at: <https://www.fao.org/news/story/ru/item/878603/icode/> (Accessed 27 May 2022).

4. Pylypenko, Y. (2022), "Rebuilding everything: how the country recovers after the war", Transparency International Ukraine, available at: <https://ti-ukraine.org/blogs/vidbuduvaty-vse-yak-krayiny-vidnovlyuvalysya-pislyavijny/> (Accessed 29 May 2022).

5. Dnipropetrovsk Investment Agency (DIA) (2022), "Preliminary FAO assessment of post-war investment needs for the recovery of agriculture in Ukraine", available at: <https://dia.dp.gov.ua/poperednya-ocinka-fao-povoyennix-investicijnix-potreb-dlya-vidnovlennya-silskogo-gospodarstva-ukra%20d1%97ni/> (Accessed 29 May 2022).

6. UkraineInvest (2022), "Preliminary assessment by FAO of war-caused losses for the Ukrainian agricultural sector", available at: <https://ukraineinvest.gov.ua/uk/news/26-05-22/> (Accessed 29 June 2022).

Стаття надійшла до редакції 25.07.2022 р.